

Maja Polić

Zavod za povijesne i društvene znanosti u Rijeci
Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti
Ružičeva 5, HR-51000 Rijeka
polic@hazu.hr

Ivona Smolčić

HR-10000 Zagreb
ivona.smolcic5@gmail.com

KORESPONDENCIJA IVANA DEŽMANA I FRANA KURELCA. NOVI PRILOZI POZNAVANJU LITERARNOGA RADA IVANA DEŽMANA

Fran Kurelac (Bruvno, 1811. – Zagreb, 1874.) hrvatski je filolog, književnik, predvodnik i ideolog *riječke filološke škole*. Nacionalna povijest pamti ga kao gimnazijskoga učitelja u Rijeci (1849. – 1853.) gdje je unatoč teškim političkim i društvenim okolnostima predavao hrvatski jezik, otvarajući riječkim učenicima spoznaje o duhu slavne prošlosti svojega naroda, te ih instruirao o jezičnim posebnostima. Jedan od njegovih najpoznatijih učenika književnik je i političar Ivan Dežman (Rijeka, 1841. – Zagreb, 1873.). Iako je većinu života Dežman proveo u Zagrebu, njegovo naslijeđe obilježava i kulturnu povijest rodne mu Rijeke gdje je počeo oblikovati domoljubne i književne misli. Autor je mnogih popularno-znanstvenih članaka, kao i rječnika liječničke terminologije, romantičnoga epa, lirskih i epskih pjesama te pripovijetki. U ovom će se radu nastojati pobliže osvijetliti odnos Kurelca i Dežmana, kao značajnih pripadnika devetnaestostoljetnoga društvenoga, kulturnoga i intelektualnoga života uvidom u petnaest pisama koja je u razdoblju od 1861. do 1865. Dežman slao Kurelcu iz Beča u Đakovo i Zagreb. Pored podataka značajnih za rekonstrukciju manje poznatih povijesnih i društvenih zbivanja te jezičnih stavova učitelja i učenika, izvori sadrže imena pojedinaca koji su obilježili riječku, ali i nacionalnu (književnu) onodobnu svakodnevicu. Također, Dežman kao autor pisama, otkriva dosad nepoznate detalje o tijeku pisanja i objavljivanja svojega najpoznatijega književnog djela *Smiljan i Koviljka*, čime se daje novo svjetlo na njegov, u književnoj povijesti relativno minoriziran literaran značaj.

Uvodne napomene o Franu Kurelcu i Ivanu Dežmanu

O hrvatskome jezikoslovcu, gimnazijskome učitelju i neprikosnovenome rodoljubu, čija je ostavština neodvojiva od njegovih biografskih podataka, ali i za njegova života aktualnoga državno-pravnoga uređenja, kojemu je kao predstavnik preporodne epohe oponirao, Franu Kurelcu mnogi su pisali uglavnom iz jezikoslovnoga aspekta (Banaš 1990, 1991; Pranjković 1999; Lisac 2011; Stolac 2018) dok je podrobniji uvid u njegovo djelovanje u knjizi *Fran Kurelac i riječke slovinske knjige* pružio Irvin Lukežić (2021). Fran Kurelac rođen je u Bruvnu 14. siječnja 1811. godine. Iako redovno školovanje, koje je pohađao u Karlovcu, Grazu i Zagrebu naposljetku nije završio, bio je izuzetno načitan, a govorio je više jezika, od kojih je nekoliko i podučavao. U razdoblju od 1849. do 1853. godine djelovao je kao nastavnik hrvatskoga jezika u riječkoj gimnaziji, a ostao je upamćen i kao filolog te utemeljitelj *riječke filološke škole*, čiji su sljedbenici bili učenici i nastavnici riječke gimnazije: Bude Budisavljević, Ivan Dežman, Fran Pilepić, Ivan Fiamin, Ivan Črnčić i Vinko Pacel, koji su ga uglavnom napuštali zbog njegovih oštrih kritika upućenih *zagrebačkoj filološkoj školi* i njezinu utemeljitelju Adolfu Veberu Tkalčeviću (usp. Stolac 2018; Stolac 2019; Stolac 2020; Stolac 2022). Kao marljiv istraživač davnih rukopisnih djela, proučavatelj običaja gradišćanskih Hrvata, sakupljač narodnih pjesama, pisac i akademik Fran Kurelac zalagao se za arhaičan jezik zasnovan na svim trima hrvatskim narječjima uz prevlast čakavskoga. Tijekom ranije mladosti istakao se kao sljedbenik Gajeve ideje te zagovornik sveslavenskoga jedinstva, pa je toj ideji podredio i svoju jezičnu koncepciju, smatrajući kako je arhaičan hrvatski jezik s dominantnim čakavskim elementima pogodan za zbližavanje sa slovenskim i srpskim jezikom. Unatoč teškim političkim prilikama i prevrtljivom mentalitetu jednoga dijela riječkoga stanovništva, veliku pozitivnu snagu vidio je u svojim učenicima kao mladim pripadnicima građanskoga društva. Kao sudionik mnogih filoloških rasprava, koje je često i sam započinjao, prospješio je jezične standardizacijske procese. Kada je 1853. riječka gimnazija pretvorena u talijansko-njemačku, učiteljski je rad nastavio obnašati privatno. Neko je vrijeme radio u Severinu, gdje je napisao knjigu naslova *Recimo koju* (1860.) u kojoj raspravlja o slavenskoj slozi i jezičnim pitanjima. Na Strossmayerov poziv dolazi u Đakovo, gdje je u razdoblju od 1863. do 1866. u sjemeništu predavao starocrkvenoslavenski i hrvatski jezik, nakon čega je od 1866. do 1867. na zagrebačkoj gimnaziji predavao francuski, no i taj je posao, zbog svoje političke ostrašćenosti, vrlo brzo izgubio. Iste je godine postao član Jugoslavenske akademije znanosti i um-

jetnosti koja mu je potkraj života dodijelila materijalnu potporu, budući da stalnih prihoda nije imao. Svoje je govore iz riječkih dana, pjesme i proglose iz 1848. objavio u djelu *Fluminensia* (1862.), dok je pod naslovom *Runje i pahuljice* (1866. – 1868.) objedinio pjesme starih hrvatskih pisaca, donoseći usto i jezičnu analizu građe. Od rasprava ističu se *Vlaške reči u jeziku našem* (1872.) te *Mulj govora nespretna i nepodobna nanešen na obale našega jezika* (1873.) u kojima se bavi talijanskim izrazima u hrvatskoj književnosti kojima se trudi pronaći hrvatsku zamjenu. Najopsežnije Kurelčevo djelo zbirka je narodnih pjesama pod naslovom *Jačke ili narodne pësme prostoga i neprostoga puka hrvatskoga po župah šoprunskoj, mošunskoj i želëznoj na Ugrih* (1871.) čiji je jedan odlomak pet godina po objavljivanju preveden na češki jezik (usp. Lisac 2011). Fran Kurelac preminuo je u Zagrebu, 18. lipnja 1874., a posmrtno slovo održao mu je njegov vječiti oponent u pogledu jezikoslovnih pitanja, Adolf Veber Tkalčević (Bakar, 1825. – Zagreb, 1889.), hrvatski filolog, književnik, književni kritičar putopisac i estetičar.¹ Pokopan je na starom Jurjevskom groblju, uz svojega prerano preminuloga učenika Ivana Dežmana. Godine 1885. njegovi posmrtni ostaci preneseni su u počasnu ilirsku arkadu na Mirogoju, gdje i danas počivaju (usp. Stolac 2018). Kurelcu je Rijeka posvetila ulicu u kojoj se nalaze dvije gimnazije, dok je Odsjek za kroatistiku riječkoga Filozofskog fakulteta 1989. počeo objavljivati znanstveni časopis za filološka istraživanja nazvan *Fluminensia*, po njegovu djelu iz 1862. godine. Kada je 1994. pri Odsjeku pokrenuta konferencijska djelatnost, odlučeno je kako će, uz *Hrvatsku filološku misao danas* temom prvoga međunarodnoga znanstvenog skupa *Riječki filološki dani* biti upravo *Fran Kurelac i njegovo doba*.

Književnik i političar Ivan Dežman, iako rođen u Rijeci, većinu je života proveo u Zagrebu, pa se njegova ostavština s pravom sagledava u širim, nacionalnim okvirima. Iako je svojedobno uživao poštovanje suvremenika, domaća ga književna historiografija ne smatra osobito umjetnički vrijednim autorom, pa se s današnjega aspekta uglavnom prešućuje njegov doprinos u proizvodnji kolektivne kulture. Kritičari (Šenoa 1873; Marković 1896; Barac 1952; Antić 1965.) njegov su literarni rad ocijenili kao tipičan te ne odveć umjetnički relevantan. Barac ga tako naziva književnikom bez neke vrijednosti, no ipak ga priznaje (uz primjerice Šenou i Markovića) kao figuru značajnu za podizanje osnova modernoga hrvatskoga kulturnog života. Neki ga povjesničari spominju sporadično (Šicel 1971; Živančević – Frangeš 1975; Jelčić 1997), dok ga drugi ne spominju uopće (Frangeš 1987; Prosperov Novak 2004). Detaljniji pak osvrt na njegov lik i dje-

¹ Usp. Pranjković (1993); Pranjković (1996); Švoger (2009).

lo ponudili su riječki autori (Stojević 1995; Stolac 1995; Lukežić 2007). Ivan Dežman rođen je u Rijeci 6. svibnja 1841. godine, u imućnoj riječkoj trgovačkoj obitelji. Njegov je otac podrijetlom Slovenac, dok mu je majka bila rođena Riječanka, pripadnica ugledne obitelji Dujmić. Obitelj Dežman živjela je u starome gradu, na mjestu današnjega Koblerova trga nadomak Korza, pa je Ivan već kao dijete izravno mogao sudjelovati u društvenim i političkim zbivanjima koja su tih godina zahvatila Rijeku. Nacionalna svijest i književna misao probudila mu se još za gimnazijskih dana, i to pod utjecajem profesora Frana Kurelca. Godine 1858. odlazi na studij medicine u Beč gdje mu se otvaraju vrata intelektualne elite među kojom se dokazao kao poznavatelj kulturnoga života, slavenskih književnosti, raznolikoga dramskoga, opernoga i likovnoga repertoara. Tih se godina družio i s hrvatskim skladateljem Ivanom pl. Zajcem, oko kojega su se okupljali još i Franjo Marković, August Šenoa, Mirko Bedeković, Ivan Zahar te Ladislav Mrazović. Prijateljevao je i sa svojim školskim kolegom Franom Pilepićem (Rijeka, 1838. – Rijeka, 1890.), koji je kasnije postao ugledni riječki odvjetnik, jezikoslovac i aktivni član Starčevićeve Stranke prava i saborski zastupnik.² U austrijskoj metropoli posjećivali su Weghuberovu i Wenzelovu kavanu te Riedhofovu gostionicu gdje se raspravljalo o hrvatskoj političkoj, književnoj i publicističkoj sceni te o najnovijim izdanjima *Pozora*, *Glasonoš*e i *Naše gore listu*. Mladi su studenti posjećivali dvorski teatar, kao i koncerte bečke *Slavjanske Besjede*, raspravljajući s češkim, poljskim i slovačkim kolegama o književnim i kazališnim temama (usp. Lukežić 2007). Upravo u okolnostima odvojenosti od domovine i u odnosu prema drugome, shvaća puninu nacionalnoga i kulturnoga identiteta svoje zemlje, pa stasavaju njegova patriotska čuvstva koja u okvirima aktualnih zbivanja dobivaju šire, panslavističke obrise. Godine 1864. stekao je doktorstvo liječništva, a već sljedeće doktorstvo kirurgije te magisterij primaljstva. Vjenčavši se s Kornelijom Šmit, kćeri predsjednika zagrebačkoga sudbenoga stola Miroslava Šmita, odlazi u Zagreb. Upravo ondje započinje svoje najintenzivnije životno razdoblje. Kao ugledni liječnik, uključuje se u društveni život, pišući i objavljujući svoje lirske i epske pjesme, pripovijetke, liberto za operu *Ban Leget* (1872.) Ivana pl. Zajca, popularno-medicinske članke, dok su zbirka basni i drama *Varadinka Mara* dijelom rukopisne mu ostavštine. Budući da je svoja djela pisao u Beču i Zagrebu, Dežman je svojim autorskim doprinosom nadrastao početni zavičajni okvir. U Matičinu *Viencu* tiskao je epove *Zrinijada* (1869.) te *Ljutovid Posavski* (1874.), četiri pripovijetke te nekoliko pjesničkih djela s naglašenom prosvjetiteljskom tendencijom, od čega se ističe spjev *Rieci* (1872.). U istome časopisu posmr-

² Usp. Lukežić (2008); Turkalj (2009); Stolac (2022).

no mu je objavljen sonet o Hrvatskome primorju, 1874. godine. Treba reći kako je o rodnome gradu pisao i u svojoj pripovijesti *Donati Donati* kao romantičnoj prozi o ljubavi brata i sestre koji ne znaju jedno za drugo. U djelu je istaknut motiv domorodnosti, čemu doprinosi lik učitelja Budislava, odnosno književnoga pandana autorovu gimnazijskome profesoru Franu Kurelcu kojemu je zahvalnost iskazao i u pjesmi *Smiljan i Koviljka* (1865.) u kojoj ga Učitelj vodi na Učku ne bi li mu pokazao ljepote domovine. Pritom mu Učitelj čita dvanaest slavni pjesama, a pojavljuju se motivi vile te javorovih gusala kao element autoreferencijalnosti jer motivi u djelu upućuju na pjesmu i pjesništvo. Također, valja istaknuti već spomenute popularno-medicinske članke. Naime, Dežmanova je liječnička karijera utjecala na njegovu literarnu produkciju te je razvio osebujan stil fabuliranja medicinske građe prožete domorodnim motivima. Krajnji cilj bio je popularizacija higijene među građanstvom, osobito među ženskom populacijom koja je u velikome broju posjećivala njegova predavanja u Narodnome domu. Kao liječnik upućuje čitateljstvo kako su pojedine tegobe posljedica načina života, što je potrebno postupno mijenjati. Progovara kako bez čistoće nema lijepa tijela, a naglašava i značaj inteligencije te radišnosti sugerirajući svojim slušateljima kako djecu trebaju privoliti čitanju. Dežmanova se utilitarna liječnička komponenta isprepliće s onom literarnom, tako da izvorno medicinsku građu fabulira te je povezuje s utilitarnim potrebama trenutka, ali i s vlastitim domoljubljem. Naime, zdravoslovlje iliti higijena putem publicistike mogla se uspješno popularizirati među čitateljskom publikom, odnosno mladim i tek formirajućim građanskim slojem. Dakle, moglo bi se reći da Dežman svojim komentarima ukazuje na to kako, osim higijene, i izvanjski segment ličnosti, ukazuje na pripadnost određenoj društvenoj skupini i kako se s obzirom na to valja postaviti građansko društvo. Uz sve navedeno, djeluje i kao saborski zastupnik, ali i mecena. Tako se uz njegovo pokroviteljstvo revitaliziralo pjevačko društvo *Kolo*, a zalagao se za preporod Matice hrvatske, kao i za utemeljenje hrvatskoga narodnog sveučilišta i kazališta. Planove oko obnove Kazališnoga zakona i utemeljenja dramske škole prekinula je njegova prerana smrt (usp. Ibid). Ostavši udovicom s troje djece, Kornelija Dežman četirima se pismima u razdoblju od 1876. do 1891. obratila Franji Račkom, o čemu više u svojem radu govori Ana Batinić (2022).³ Dakle, nakon Dežmanove smrti Franjo Rački i Josip Juraj Strossmayer financijski su se skrbili o Dežmanovu i Kornelijinu sinu Milivoju (Zagreb, 1873. – Zagreb, 1940.) koji je poput svojega oca bio liječnik te kulturni, publicistički i knji-

³ Batinić (2022:79).

ževni djelatnik.⁴ Osim njega, Kornelija i Ivan su imali i dvije kćeri – Darinku i Blandinu.⁵

Korespodencija Ivan Dežman – Fran Kurelac

U Arhivu Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Zagrebu u Osobnome fondu Frana Kurelca sačuvana je korespondencija koju je Ivan Dežman uputio svojem učitelju i poslije prijatelju Franu Kurelcu. Riječ je o ukupno petnaest pisama iz razdoblja od 1861. do 1865. godine, odnosno tijekom Dežmanova studija u Beču. Valja napomenuti kako se komunikacija intenzivnije odvijala 1863. kada je Dežman Kurelcu poslao pet pisama, te 1864. godine, iz koje su sačuvana četiri pisma. Također, sačuvana su i tri nedatirana pisma po čijem je sadržaju moguće odrediti razdoblje nastanka. Naime, Dežman je pisao o razvoju situacije oko njegova djela *Smiljan i Koviljka*, tiskanoga 1865. godine nakladom Svetozara Galca, koje je posvetio Kurelcu: »Svojem milomu učitelju Franu Kurelcu, hrvatskomu književniku u znak učeničke zahvalnosti posvećuje pesnik.« Nadalje, pisao je o studiraju u Beču i o tamošnjoj svakodnevnici, o nekadašnjim kolegama i Kurelčevim učenicima s kojima je održavao kontakt ili ih se tek rado prisjetio, zatim o prilikama i svojim planovima za budućnost, a dotaknuo se i tema koje se mogu podvesti pod nacionalistički nazivnik.

Ivan Dežman svojem učitelju izražavao veliku naklonost što je vidljivo iz naslova pisama, pa mu se tako najčešće obraća riječima: »Mili učitelju moj!«, »Mili i premili učitelju moj!«, »Dragi učitelju!«, dok naslov posljednjega pisma glasi: »Dragi prijatelju!«, iz čega se zaključuje da je njihov odnos napredovao te da je persiranje stvar prošlosti. Očekivano, Dežman pisma isprva završava kurtoazno: »Pozdravlja Vas srdačno Vaš učenik Ivan Dežman«, »S toga Vas pozdravljam u ime svih hrvatov i svoje i velim Vam srdačni S bogom. Vaš učenik Ivan Dežman«, »(...) a Vi mi ostali zdravi i veseli! Vaš učenik Ivan Dežman«, »I Bog mi Vas živio i veselio! Vaš učenik Ivan Dežman«, dok poslije prevladava prijateljski ton: »Tvoj iskren Ivan Dežman«, a potpisuje se i nadimkom koji mu je Kurelac nadjenao: »I tim da ste mi zdravi! Vaš Ivaniš«.

⁴ Usp. Horvat (1965:113–167); Matković (2015:161–175).

⁵ Navedeni podaci iščitavaju se uvidom u *Korespondenciju Rački – Strossmayer*, koju je u četirima knjigama u povodu stogodišnjice rođenja Franje Račkoga objavila Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, a uredio ju je Ferdo Šišić (*Korespondencija Rački – Strossmayer*, I, Zagreb, 1928; isto, II, Zagreb, 1929; isto, III, Zagreb, 1930; isto, IV, Zagreb, 1931.).

Odnos Kurelca i Dežmana

Iz sadržaja pisama raspoznaje se naklonost koju učitelj Kurelac i učenik Dežman imaju jedan prema drugome, protkana velikim poštovanjem. Tako je u pismu sastavljenom krajem 1863. g. Dežman svom dragom učitelju pisao o običaju darivanja u vrijeme novogodišnjih blagdana, koji je bio osobito raširen u selima: »Junacima koji ginu za dom i vjeru običaj je dati (...) mač vukovac, čarak ćurkovac i sablju dimiškinju«; ljepoticama se daje rumena jabučica, prijatelju »poštena desnica«, a starijima srdačna riječ.⁶ U skladu s tim poželio mu je:

(...) da Vam raste i da Vam se daje svaka Vaša rabota kako roda o kišnu Božiću, u list i trava o Gjurgjevu danku; U dnu Vam se busalo a u sredi trsalo. Slême Vam bilo tvrdo: od zemlje visoko, na zidu stasito. Bili mi od gospodina boga pomilovani i poněgovani i on Vas sačuvao Osmana dizdara i kriva kantana, populjiva naprsta, podrugljiva gosta, bangava čověka, krnjava lonca, ćorave reduše, buhara hlěba, brljave bube, prtene vrěće i zle srěće!

Godinu dana poslije Dežman je izrazio zabrinutost jer nije mogao locirati Kurelca nakon što je otišao od grofa Schliffenbacha.⁷ Svakoga tko mu je došao iz hrvatskih krajeva pitao je za Kurelca, ali dobivao je oprečne informacije. Tako je od jednih saznao da se nalazi u Karlovcu kod Vranjicanija, od drugih da je viđen u Samoboru, a od trećih da su ga nastanili u Varaždinu. Čuo je i da je u Zagrebu, ali mislio je da je ondje samo na kratko, s obzirom na to da je Dežmanu nepojmljivo »da novine, koje napominju svakog kapetanića, kad ga preměste, za Vas ni toliko prostorčića nemaju, da nam u dve rěči kažu gdje ste i kako ste.« Kako je Kurelac imao problema sa zapošljavanjem, upravo se Dežman angažirao ne bi li mu pomogao, pa mu je u srpnju 1864. javio da je toga dana bio »u našoj Kancelariji«⁸ te

⁶ Arhiv HAZU, XV-8/D1, Beč, 27. 11. 1863.

⁷ Arhiv HAZU, XV-8/D1, Beč, 27. 12. 1864.

⁸ Padom Bachova ili neoapsolutizma i donošenjem novoga ustava, tzv. Listopadske diplome 1860., započelo je novo upravno razdoblje, označeno ukidanjem triju dotadašnjih središnjih bečkih ministarstava i osnutkom Državnog ministarstva. Pri toj je vladi bio osnovan i poseban Odsjek za Hrvatsku i Slavoniju. Međutim, Hrvatska je Državno ministarstvo smatrala nezakonitim i zahtijevala je da se do uređenja odnosa s Ugarskom za nju osnuje dvorska kancelarija, kakve su kroz povijest u Beču imale austrijske zemlje poput Češke, Ugarske, Erdelja, Lombardije i Belgije. Kralj je već 15. prosinca 1860. djelomično udovoljio hrvatskom zahtjevu i Hrvatsko-slavonski odsjek izdvojio iz Državnog ministarstva kao zasebno tijelo pod imenom Kraljevski dvorski dikasterij za Kraljevine Dalmaciju, Hrvatsku i Slavoniju. Dikasterij, izravno podređen Državnom ministarstvu, odnosno samom Kralju, započeo je sa svojim radom 25. siječnja 1861. godine. Predstojnik Dikasterija, koji je bio nadležan za poslove političke uprave, sudstva te bogoštovlja i nastave u Hrvatskoj i Slavoniji, postao je hrvatski predstavnik u Ministarskom vijeću. Kako je karakter Dikasterija bio privremen, to

se kod izvjesnog Jurkovića raspitao postoji li kakva nada da se Kurelcu ponudi posao.⁹ Jurković ga je uputio da se obrati kancelaru koji ga je u više navrata spomenuo po dobrom, stoga misli kako ga zato kancelar neće odbiti. »On sve može, a bez njega nitko ništa. Pišite mu dakle, a on Vas lahko namjesti, jer ima u svakoj gimnaziji po koje mjesto da se popuni.«, pojasnio je Dežman. O tome koliko je Dežmanu značilo Kurelčevo javljanje svjedoči rečenica iz pisma sastavljenoga u srpnju 1865.: »I opet sam blagdan doživio: opet mi jedno Vaše pismo stiže. Žalim samo, što su mi ti blagdani tako redko posijani, nu što ih je manje, to veselje veće, to čitanje sladje.«¹⁰

Dežman piše i o vedrijim temama, pa će reći: »Izkrbeljajmo se s otrga trnja, da Vas povedem na zeleno polje, da Vam pokažem milinje moje, i (ufam se) veselje Vaše (...),« odnosno da ga upozna s Franom Markovićem (Križevci, 1845. – Zagreb, 1914.), klasičnim filologom, slavistom, filozofom, redovitim članom JAZU/HAZU, rektorom Sveučilišta u Zagrebu te saborskim zastupnikom.¹¹ Markovića je predstavio kao »mladića od oka, hrvata ni po onoj definiciji, ni po onoj, nego baš po Vašoj.«¹² Mladi Marković zadivio je Dežmana svojom pameću i znanjem, a sve je to mogao potvrditi i mladićev nekadašnji učitelj Matija/Mate Gršković (Vrbnik, 1835. – Zagreb, 1916.), filolog, ravnatelj gimnazije u Požegi, ravnatelj gimnazije u Osijeku, zemaljski školski nadzornik pri odjelu za bogoštovlje i nastavu Zemaljske vlade u Zagrebu, koji se okušao i u politici.¹³ Mladić je, dodaje Dežman, bio iznimno vrijedan i radio je ne samo kao mrav, već kao tri mrava i sve što ga se nauči, sve se korisno primi i »Ni jedno zrnce da bi otrulilo!« Kurelcu je najavio Markovićevo pismo, pojašnjavajući kako on tih dana polaže ispite, pa je okupiran obvezama.¹⁴ Progovara i o Budi odnosno Budislavu Budisavljeviću (Bijelo polje kraj Korenice, 1843. – Zagreb, 1919.), časniku austrougarske vojske, visokom upravnom činovniku te velikome županu u Požegi, Bjelovaru, Gospiću i Zagrebu, kao i književ-

je tijelo već naredne godine zamijenjeno Kraljevskom dvorskom kancelarijom za Kraljevine Dalmaciju, Hrvatsku i Slavoniju ili Kraljevskom dalmatinsko-hrvatsko-slavonskom dvorskom kancelarijom, a za dvorskog kancelara imenovan je Ivan Mažuranić. Po sklapanju Hrvatsko-ugarske nagodbe, Kraljevska dalmatinsko-hrvatsko-slavonska dvorska kancelarija prestala je s radom 31. siječnja 1869., a njezine je nadležnosti 16. kolovoza 1869. preuzela Kraljevska dalmatinsko-hrvatsko-slavonska zemaljska vlada. Usp. Gross, Szabo (1992); Engelsfeld (2006).

⁹ Arhiv HAZU, XV-8/D1, Beč, 21. 7. 1864.

¹⁰ Arhiv HAZU, XV-8/D1, Beč, 31. 7. 1865.

¹¹ Usp. Bazala (1921).

¹² Arhiv HAZU, XV-8/D1, 16. 5. 1863.

¹³ Usp. Spinčić (1926).

¹⁴ Arhiv HAZU, XV-8/D1, Beč, 11. 7. 1863.

niku i jezikoslovcu, i pripadniku *riječke filološke škole* koji je također pripremao ispite.¹⁵

U nedatiranom pismu Dežman je javio Kurelcu kako se u Beču susreo s Riječanima, među kojima je spomenuo Faustina Suppea (Rijeka, 1813. – Rijeka, 1868.), riječkoga odvjetnika, jednoga od riječkih vođa Hrvatskog narodnog pokreta, utemeljitelja *Narodne čitaonice riječke* i saborskoga zastupnika,¹⁶ koji je na dan kada se Dežman javio Kurelcu krenuo na put ka Rijeci, potom i Bartola Zmajića (Bakar, 1813. – Bakar, 1888.), filozofa i pravnika, civilnoga kapetana Rijeke i Bakra, velikoga župana Riječke županije te zastupnika grada Bakra u Požunskom i Hrvatskom saboru, koji je u Beč pristigao s »drugih nekoliko rječanov«.¹⁷ U nepotpisanome pismu Dežman je najavio kako će u ponedjeljak 26. tekućega mjeseca u večernjim satima stići u Zagreb te bi svojega dragoga učitelja želio prvoga vidjeti, stoga je na njemu da mu ispuni želju.

Naklonost Kurelcu izrazio je i kroz svoje fakultetske obveze. Naime, prisjećajući se svoje majke i njezine priče o svetome Petru Glasonoši koji im je zujao oko prozora i nosio radosne vijesti, oslonio se na svoj osjećaj da će mu stići Kurelčevo pismo, što se uistinu i dogodilo.¹⁸ Zapravo, iz Đakova mu je poslana nova Kurelčeva knjiga s potpisom, što ga je jako razveselilo.¹⁹ Kurelac ga je pitao i kada će staviti »klobuk na glavu«, odnosno kada će putovati, no Dežmana su, kako je pojasnio, u tome spriječile ispitne obveze, odnosno rokovi dvaju ispita, što prema zakonu nije mogao obaviti prije listopada. Dodao je da će ispite riješiti posluži li ga zdravlje i dobra volja, čega mu ne nedostaje, pa će pred novu godinu doći. Podijelio je s Kurelcem kako se planira kandidirati na doktorat kirurgije, što je bio logičan slijed njegovih dotadašnjih aktivnosti. No, dok sve to ne realizira, očito svjestan situacije, nije imao u planu krenuti u Primorje jer nije želio gubiti dragocjeno vrijeme.

Pismo iz studenog 1863. započeo je s opravdavanjem što se nije prije javio.²⁰ Naveo je kako to nije mogao učiniti zbog bolesti i obveza čega se tek jučer uspio osloboditi. Izvijestio ga je kako je položio prvi rigorozum, pa je bio mirniji. Budući da mu Kurelčev odgovor na pismo od 13. srpnja još nije stigao, rastužio se misleći da ga je ovaj naprosto zaboravio, no tješio se mo-

¹⁵ Usp. Čelar (1963).

¹⁶ Usp. Lukežić (2008).

¹⁷ Usp. Dušević (2017:252).

¹⁸ Arhiv HAZU, XV-8/D1, 16. 5. 1863.

¹⁹ Riječ je bila o knjizi *Fluminensia ili Koječega na Reci izgovorena, spevana, prevedena i nasnovana* (1862.).

²⁰ Arhiv HAZU, XV-8/D1, Beč, 27. 11. 1863.

gućnošću da se pismo jednostavno zagubilo. Sredinom travnja 1864. ispričao se Kurelcu što mu se zbog »velikâ i teška grêha – lënosti« nije javljao.²¹ Pohvalio mu se da će uskoro položiti posljednji ispit, pa će osim doktorata medicine imati i diplomu primalje te doktora kirurgije, zbog čega je odlazio stjecanje rigorozuma.²² Po završetku studijskih obveza namjeravao se nastaniti u Parizu ili u Zagrebu pa je pitao Kurelca za mišljenje. Ponovno ga je čekao težak ispit pa se potpuno posvetio liječničkoj literaturi, ne izlazeći iz kuće niti kako bi štogod pojeo. No, u trenucima pisanja pisma bio je »na bëlu konju« te je promoviran u zvanje doktora. O Dežmanovoj čežnji da što prije posjeti rodnu Rijeku svjedoči činjenica da je već istoga dana krenuo put onamo, planirajući ondje ostati tjedan ili dva i nadajući se da će sresti Kurelca. »To bi meni«, dodao je, »(...) velik blagdan bio. Dajte da i meni opet srce zaigra u Vašem društvu, dajte da se sastanemo.« Javljao mu je kako mu knjige nisu poslali jer su imali spomenute probleme, a i kolege su mu otišli kućama proslaviti Uskrs s obitelji. Nadao se da će se uskoro i to riješiti, stoga moli Kurelca za strpljenje. U konačnici, koncem srpnja 1865. Dežman je vedrijim tonom zapisao kako je dobio treću »živu hartiju i na njoj mi pišu, da se mogu odsad naslovom doktora kirurgije služiti.«²³

U nedatiranome pismu, vjerojatno nastalome nakon što je stekao diplomu, Dežman piše o vlastitoj budućnosti.²⁴ Saznajemo kako se dulje vrijeme zadržao u rodnome gradu, nadajući se da će mu se Kurelac javiti i da će krenuti k njemu u Zagreb kako bi ga posjetio. No, kako s Kurelčeve strane nije bilo vijesti, otišao je u Beč gdje je započeo rad u bolnici. U tom je trenutku bio u nedoumici što učiniti: ostati u Beču, uputiti se u Zagreb ili se vratiti u Rijeku. U Beču je čekao papire da može krenuti u Zagreb, čvrsto odlučivši da će ondje i ostati, unatoč očevim željama da se vrati u rodni grad.

Dežmanovo djelo *Smiljan i Koviljka*

U prvome pismu iz travnja 1861. godine Dežman je javio Kurelcu kako je završio svoje pjesničko djelo *Smiljan i Koviljka*, koje naziva svojim »bližancima« te ga je sa strahom poslao »u svijet«.²⁵ U maniri oca koji strahuje kako će se djeca u svijetu snaći, pisao je svojemu učitelju:

²¹ Arhiv HAZU, XV-8/D1, Beč, 16. 4. 1864.

²² Arhiv HAZU, XV-8/D1, Beč, 27. 12. 1864.

²³ Arhiv HAZU, XV-8/D1, Beč, 31. 7. 1865.

²⁴ Arhiv HAZU, XV-8/D1, na Josipovu 1865. godine.

²⁵ Arhiv HAZU, XV-8/D1, Beč, 21. 4. 1861.

Imah jednom dvoje sirotičadi, i pomislih da je u svēt pošaljem, da se po njem ogleđaju, da se dobru nauče, nebi l' i meni, otcu njihovu, po tom kakva korist bila. Ta znamo, da drugud ljudi drugčije pluže, drugčije njive teže. Ako bolje nego mi, zašto da mi uvek po staru. Tako misleć digoh jednoga jutra děcu svoju i opremio je na put.

Ispratio ih je sa skromnom poputbinom, uz napomenu da gdje god dođu, neka ne zaborave uticati se Bogu i Božjoj pomoći. Također, neka svih saslušaju, ali neka se pri tome ne odreknu svojega mišljenja; neka se ne svade, a ako ih sreća napusti, neka se ponesu muževno pred neprijateljem. Jednako tako, neka ne sklapaju prijateljstva bilo s kime, a ponajprije »pri vinu« jer su takvi odnosi kratkotrajni. Ako pak naiđu na pravoga prijatelja, neka ga se drže jer blago onome tko stekne pravoga prijatelja. »I još im koješta rekođ, što otac rado děci reče, kad mu iz kuće idu. I zagrljih svoje blizance, pa ja kući, a oni u svēt.« Nedugo nakon dostavljanja djela nakladniku, Dežman je izrazio zadovoljstvo tiskarom u koju su *Smiljan i Koveljka* pristigli, pa je zapisao »(...) došli su u dobru kuću«, misleći na tiskaru, gdje su lijepo primljeni. Očito da vijesti iz tiskare nisu do njega stizale, pa je Kurelcu napisao kako mu nije poznato kako se stvar dalje razvijala, izražavajući strah da se »(...) děca dobro ne ponesoše i da mi je simpliciter na polje izbaciše.« Zamolio je upravo njega čija ih je »(...) ruka pred starešinu izpratila« da utvrdi kakva je sudbina njegovih »blizanaca«. Napomenuo mu je neka mu se ne libi reći i svojega lošega suda, poput »(...) nevaljalci su, izrođi su (...)« itd. Dežmanu je smetala upravo neizvjesnost i bojazan da njegov prvijenac neće biti dobro ocijenjen te da u konačnici neće biti tiskan. Pri tome je Kurelca zamolio da »svojega Ivaniša« ne drži u neizvjesnosti, nadajući se da će njegovo djelo ipak ugledati svjetlo dana. Ovim pismom razabire se da je djelo bilo dovršeno i predano u daljnji postupak u proljeće 1861. godine, a ne koncem 1862. g. kako je istaknuo Irvin Lukežić.²⁶ Priča s objavljivanjem poprilično se otegnula, o čemu svjedoči pismo koje je Dežman sredinom prosinca 1862. g. uputio nakladniku Svetozaru Galcu koji će tek 1865. g. objaviti njegovo djelo.²⁷ Tako svojem »dragom prijatelju« Galcu javlja kako se veseli što će »mili učitelj« Kurelac popraviti njegovo djelo, izražavajući nadu da mu to ipak neće zadati previše muke. Uputio ga je neka mu ne šalje tabak po tabak, nego više njih zajedno, a poslao mu je i pogreške koje je Kurelac ispravio.²⁸

²⁶ Lukežić (2007:45–56).

²⁷ Arhiv HAZU, XV-8/D1, Beč, 15. 12. 1862.

²⁸ To su: »Na tiskanoj strani 12 ili za popravkom 2, u 12 redku odozgo liepo mēsto lěpo, na strani 13 ili za popravkom 3, u 4 redku odozgo silna mēsto sitna, na strani 20 ili za popravkom 10, u 9 redku odozgo zavere mēsto zaveze, na strani 21 ili za popravkom 11, u 3 redku odozdo Teče mēsto Rěče, na strani 31 ili za popravkom 21, u 5 redku odozdo Počeka mēsto Dočega«.

Zahvalan Kurelcu na nesebičnoj pomoći oko tiskanja svojega prvoga djela, u siječnju 1863. javio mu je: »Da mi Terpsichora i po njezinom nastojanju Hypnos i sinovi mu Phantasus i Morpheus i Icelus i Phobetor u pomoć ne pritekoše, ja Vam i sutra, i bog zna dokle još, dužnik.«²⁹ I dok mu se »(...) učitelji od jučeranjâ plesa odmaraju, (...)«, uhvatio se pera i javio se pismom Kurelcu kako bi mu se odužio. Najprije se nadovezao na njegovu izjavu kojom mu je izrazio naklonost kroz obradovanje njegovu pismu »(...) kao jabuci od mile ruke (...)«, uzvrativši kako se Kurelčevu pismu obradovao »kao proljetnoj ruži«. Očito da je oštrina Kurelčeva pisma na nj djelovala kao trnje što mu je zakrvarilo ruke, ali je miris cvijeta popravio dojam te mu se »pamet razbistrila i dušu ublažila«. Odgovarajući mu, Dežman je istaknuo kako njegovo djelo – misleći na *Smiljana i Kobiljku* – još nije završeno, pojašnjavajući kako je još uvijek poput »mačke oko lonca«, odnosno u neizvjesnosti, ali mu je zahvalio što je radosno prihvatio posvetu koju mu je napisao i o kojoj će poslije biti riječi i što je »naš biskup«, odnosno đakovački biskup Josip Juraj Strossmayer, inače krsni kum Dežmanova sina Milivoja, rado prihvatio novčano pomoći tisak Dežmanova djela. Kao razlog tome naveo je sljedeće:

Ako je dēte zdravo, čilo i čitavo i ako je prilika da bude iz njega kakva korist po narod, pitāj ga i goji ga i ako je jako boležljivo, kržljivo i oštećeno, a ti u goru s njim, izloži ga vuku i gavranu. Tako špartanci misliše, tako i ja mislim.

Uz Kurelčeve preinake i preporuku nastalo je očito kvalitetno djelo, za koje nije bilo prepreke da bude tiskano, unatoč Kurelčevu komentaru kojim ga je počastio: »Nisi crn, ali si (čemu se odista nadao nisam) plašt za vjetrom«. Dežman se takvoj njegovoj izravnosti nije nadao, te bi ga, kako je naveo, manje zaboljelo da je od Kurelca čuo »ti odmetniče, ti izdajico!« Ali, Dežman se, kako je istaknuo, nije bojao kritike, dodajući: »Ako je u ikoga od vaših učenikov ljubavi i privrženosti za Vaše pisanje, to ih je u mene. Niti se ja bojim kritike naših znanstvenikov, nit se ja plašim ovoga, nit onoga, nit sam ja prisego, da budem pod ahavačkom za stavom vojevati. Ako lažem, tvoj meč, moja golova. Nu čega se ja bojim? Ne bojim se ja rad sebe, nego se bojim rad vaše stvari. Tà kakvi su vaši neprijatelji, a kakvi smo mi? Mi, vaša škola, nemamo još ni jednih novin u svojih rukuh (...)«, stoga je smatrao da je nužno da se istomišljenici okupe i usuglase jer: »Ta, hvala bogu, dosta nas ima i na Rēci i oko Rēke, sve samih svojih ljudi. A ima nas i drugdē. Da se prebrojimo, lēpa bi nas kita bila.« I ono što je posebice prema Dežmanovu sudu bilo važno, jest tiskanje novina:

²⁹ Arhiv HAZU, XV-8/D1, Beč, 23. 1. 1863.

Novin nam treba, novin! Ako nas bude i malo s početka, ali veli Herder: Das kurze Römerschwert mit Römermuth geführt, hat die Welt erobert. Kad se sastanu akademikeri u Zagrebu, koliko ih bude s vami većalo? Ako odbijete Franju Račkoga (Fužine, 1828. – Zagreb, 1894.), svećenika, političara, povjesničara, redovitoga člana JAZU/HAZU, nijedan.³⁰ Gubitak vremena za nas je smrt. Tako tvrdite Vi, pa i ja pristajem uz Vas i velim: da dobijemo, novin nam treba, novin i još jednom novin!«. Stoga, dodao je Dežman, »Potjerajte riečane da osnuju jednom kakav znanstven list, pa da vidimo tko je vjera, tko li nevjera.

Sredinom svibnja 1863. g. izrazio je žaljenje što se s Kurelcem nije susreo ni u Karlovcu niti u Rijeci.³¹ Stoga mu ništa drugo u vezi s njegovim rukopisom nije preostalo nego uputiti ga na pregled posredno, pismima. Jednako tako, smatrao je da ne treba odgađati objavu jer »(...) što si ti ko djak napisao, iznesi na vidělo ko djak, da ti se kašnje ljudi ne brukaju.« No, ako Kurelcu vrijeme ne bude dopuštalo pregledavanje i pomnu analizu, savjetovao mu je neka rukopis jednostavno stavi »ad acta«. Dodao je kako se neće ljutiti ako se to i dogodi, ali će mu biti žao što nije mogao iskoristiti Kurelčevo znanje i poduku.

Dežmanova reakcija na primjedbe koje su pristigle od Kurelca nije odmah uslijedila.³² U želji da pojasni razlog kašnjenja, poslužio se metaforom: nakon pročitanih Kurelčevih primjedbi, pozvao je svoju »vilu« te ju je izgrdio da je on njoj dao život, a ona mu je na to uzvratila sramotom pred Kurelcem. Vila je, duhovito je dodao, na to ušutila i zatražila da joj pokaže što je sudija rekao.

I ona mi odnese Vaše primětbe i nikako ih neće da vrati. Kad legne, pod glavu je spravi, kad bdije iz ruke ih ne da, već uvěk čita, te čita. Prije mi biaešeporestrima vesela, (...) a sad mi se nekako pokupila i kan' da se za Vaše primětbe prilěpila.

I kada mu se obraćala, govorila mu je samo o Kurelčevim primjedbama, pa ih je on tako napamet naučio, iako kod sebe nije imao predloška. Pri ispravljanju, kako je istaknuo, držao se Kurelčeva savjeta »(...) izpravljaj i ne bud: onih jedan, koji ne umědu pričekat.« Radio je na rukopisu jer mu je namjera bila objaviti ga dok je još mlad i »gologlav«, želeći što prije napredovati odnosno naučiti ispravno pisati. Uputio ga je kako je u svibnju prošle godine rukopis poslao na čitanje Ivanu Trnskome (Stara Rača kraj Bjelovara, 1819. – Zagreb, 1910.), hrvatskome književniku i prevoditelju, jednome od najistaknutijih sudionika hrvatskoga narodnoga preporoda,

³⁰ Usp. Smičiklas (1895); Gross (2004).

³¹ Arhiv HAZU, XV-8/D1, 16. 5 1863.

³² Arhiv HAZU, XV-8/D1, Beč, 11. 7. 1863.

predsjedniku Matice hrvatske, prvome predsjedniku Društva hrvatskih književnika i redovitome članu JAZU/HAZU u Karlovac, ponukan njegovim riječima »da mladost mladuje i napreduje«. ³³ Trnski mu je čak obećao »u listovnici Glasonošinoj«, ³⁴ napisati opširno pismo, ali to se nije dogodilo. U međuvremenu mu je Abel Lukšić (Karlovac, 1826. – Rijeka, 1901.) hrvatski nakladnik i knjižar, osnivač tiskarskoga i književnoga zavoda u Karlovcu, pokretač i urednik ilustriranoga časopisa *Glasonoša*, poslao komentare, mahom pune hvale, što mu nije bilo drago jer je očito smatrao da je kritika najbolji put da se stvori kvalitetno djelo. ³⁵ S obzirom na to, kako je naveo, sam je sebi sugerirao da zastane i u hrvatskim krajevima odabere »(...) najstrožeg sudca, neka ti sudi, neka te smrvi« jer bolje da umre junački, nego da kukavno živi. To je bio razlog zašto se obratio Kurelcu, čijim se primjedbama obradovao, unatoč tome što se s njime u svemu nije slagao. Pojasnio je kako je na svojem djelu počeo raditi na drugoj godini studija i kako je uopće došao na ideju za pisanje djela *Smiljan i Koviljka*. Naime, u Beču se tijekom studija družio sa četvoricom kolega i prijatelja različitih nacionalnosti; bili su to Poljak, Rus, Čeh i Srbin, te im je čitao Vukove pjesme, s njima o pročitano raspravljao i oduševljavao se slavenskom literaturom. »I mi bogme usred grada Beča i pred predavanjem i za predavanjem panslavizirali.« Najviše su se čitale hrvatske pjesme, s obzirom na to da je imao želju upoznati ostale slavenske narode s našim blagom. Sa svojim se »pobratimom« Antunom Jakićem (Kostajnica, 1828. – Zagreb, 1878.), trgovcem, predsjednikom zagrebačke Trgovačke i obrtničke komore, predsjednikom Hrvatske komercijalne banke, saborskim zastupnikom, knjižarom i publicistom, koji je u periodu nastanka pisma bolovao u Novom Sadu, natjecao tko će čitati, tko će pak tumačiti pročitano. ³⁶ Prilikom iščitavanja sinula mu je ideja da se okuša u pisanju i tako je nastalo djelo *Smiljan i Koviljka* na kojemu je nastavio raditi i u doba nastanka pisma, sređujući ga za slanje na objavu.

Vezano uz Kurelčeve primjedbe, nastojao se obraniti i pojasniti:

U prvom pjevanju kudite mi onaj razgovor mēsečev i velite da je mēsec po nēmačkoj poeziji(...). To je moguće, al ja držim, da je u nas sasvim drugčje. U nas se veli kad zvězda pane, da je čověk umro, dakle po logici mora se i zvězda ukazati kad se čověk rodi. Da je tomu tako, svēdoči nam naša stara mitologija. U Hanušu ste valjda čitali kako i to naš narod mislio. Zviezde veli on vise o koncih, koja o kraćem, koja o duljem. Stoga i ne svētle sve

³³ Usp. Jelčić (2016).

³⁴ Usp. bilj. 38.

³⁵ Usp. Tomašić (1971).

³⁶ Usp. Krpan (1993).

jednako i stoga titraju. Kad dodje čovjeku sudni časak, onda na nebu žena nekakva (po prilici Paske) ostriže konac, te zvizda pane. Na tom osnovao ja onaj razgovor i zato ja nadjenuo onim zvězdam imena: Ružica, Sunčanica, dakle ne imena zvězda, za koje se znade, da uvěk stoje. Po tom ja i reko vrsnik. Razgovoru mi je trebalo, da karakteriziram ona dva junaka, a nisam htio da se junaci sastaju, jer se to nebi nekako slagalo. I Vi mi velite da junaku ne dolikuje govornost, a ovdě bi im bilo pita, ali drugče se kako veseliti, a momenat je takav da im je svakako samim biti. –

Nije momak, momci kakono su

Jer u njega, kada se on nadje

Vučja šapa, oslovo bi krivo

I zmajevo kolo pod pazuhom. Za te mi vrste velite da su sintaktički tako grěšne, da jih upravo ne razuměte. Ja mislim da ne razuměte onoga kada se on nadje t.j. kad se srdio, ta veli se děte se našlo, město děte se srdilo. U Primorju se veli radil se s kopicom, pa da bude sretan metnuše mu kopicu pod pazuhu, da se sraste s drugom kožom. I tako je i ovdě, da se pokaže junactvo njegovo. Ako mi pak i ovo i ono prvo razuměte, onda neznam što je u stih vrstah grěšnoga, a sintaktičkog grěha nemogu nikako naći. Zapěvali zeleni konji. Velite: nečuveno, a ja sam to mnogo i mnogo put u pěsmah čitao.

U drugom pěvanju. Sladko radovinko. Velite: quid hoc? Da je to lapsus calami město sladka radovinko lasno je uviděti. Ima u pěsmi mnogo takvih grěhov i Vi mi uprav ondě batine, čepe i matafune, nu o tom ću niže progovoriti. Radovinka vam je vrst loze, a krěmarici dati takav epitetov vidilo mi se jako zgodno.

Seka kujundžija velite: nisam još u naših pěsmah naišao na ženske kujundžije. A ja Vam velim nisam ni ja u mojoj pěsmi na to naišao, te se upravo čudim, kako ste mi Vi izvrnuli moje hijeroglife (jer moje je pismo zbilja takvo) i nemogu se nikako dosětiti iz koje vi to vrste uzete. Valjda iz onej: Majka dala seka ga krvava. I to je jedino město u tom pěvanju, gdě dolazi rěč seka, al kako ste iz krvava kujundžija načinili nemogu si, kako rekoh, nika-ko tumačiti.

Svrne oči pram dievi crvene. Velite: Negrěši gramatično. Nu je taj još i drugo: zar otac gledaje děte svoje misli na njezino rumenito? Vi ste pomislili da adjektivnu crvene spada na rěč: dievi, a ja velim, da spada na oči, te jedini bi grěh bio što sam adjektiv turio tako daleko od substantiva, nu tomu sam zlu već doskočio.

Naličci i tuj lapsus město maličci od malik, maličac.

U trećem pěvanju: došo na obćicu, velite: ne znam što je obćica. Obćica je u Primorju: Sammlungsplatz, valjda gdě su u staro doba sastajali se ljudi da se dogovaraju, ol što takovo. I dan danas Vam se u Vrbniku glavni trg zove obćica. U četvrtom pěvanju: h i šume, velite: mi je tebi se poklonit kao kra-

lju: Gjuro secundus. Du hast dazu einen tüchtigen anlauf genommen. Taut de bruit za lapsus jedan. To će svatko uviditi da bi trebalo da bude: a iz šume. Nu vi se držite staro pisanoga, a sjedne ruke imate i pravo, al me zato podići na čast: Gjuro secundus, to je prevelika pohvala za me.

Oči čina sokolova velite: oder svas! Via via con sta soba. Te vaše primětbe ne razumēm. Vuk ima pod reči čin otu vrstu: U nju su ti crne oči sokolova čina. U čem se dakle Vi ne slažete ne znam, zato Vas molim, da mi kažete što kudite.

U sedmom pëvanju : vidi oblak Radine mornaru, velite: Oblak ne vidi, ako on vidi, to onda sunce ne vidi. Ja mislim da oblak nije nominativ već accusativ. Jer ste oblak za subjekt držali ne razumēte ni slēdeće vrste: Vidi oblak, gdje se nebu diže, te pitate: tko se diže, ili što se diže? Da se ima razumēti, da se oblak nebu diže mislim da Vam je sad jasno.

Šorća čitate mēsto švrća.

U devetom pëvanju: kalac velite: na kalcu voda je mutna, zato se i zove kalac, al ja sam s Vukom mislio kalac: herba recens, zato sam reko te za kalac konjicu pustila t.j. za travu a ona je išla k vodi. Mogli ste već iz toga vidēti da sam ovako mislio.

U jednanajstom pëvanju: ime urezavat (u stabla) velite: to bi mlitava i fantastična ljubav bila, koja bi se s tim bavila u ovakvom trenu, takovi ljudi na ovoj zemlji ne niču. Ja se tuj nisam povadjao za Shakspeareom, koji u sličnom momentu onako govori, već se ja tuj poveo za Vergilovim *Tenerique meus incidere amores arboribus: crescent ina, crescentis amores* (I neka moja ljubav padne na drveće, op. A.). Taj crescent itd mi je bio na pameti, te sam htio da Smiljan ne klone, već da mir nada sve više i više raste. Medjutim se s Vami slažem te in il promēniti onu iliku, il ju sasvim iztrēbiti. – Čunče velite: drugu reč: ova formacija prilikuje stvorovom živim. Ja se bio poveo za Vukovim pranje, nu s Vami se slažem, te to već popravio. –

U dvanajstom pëvanju: što uteče otcu dobrahnomu, velite: dobrhun ziemlich gut, a ne posve gutmütig, što si reći htio: dčerca vrēdja, ako tako govori. Tuj mi je reći da Smiljan govori, nu ovo je mēsto sasvim preinačeno, ko god i sav svršetak pjesme i žao mi je da Vam nisam bio pisao, dok ste dēlo u sebe imali, kako sam to promēnio. Mogu Vam reći, da sam mnoga mēsta (n.p. ono mēsto gdje dolazi jedno studo i ja stada putir, koje Vi punim pravom kudite) već od davna promēnio i u mnogom se naše kritike sloviše t.j. što mi Vi kudite, to ja od davna promēnio, ufam se, boljim vrstami.

U pismu iz studenoga 1863. referirao se na Kurelčevu opasku vezanu uz *Smiljana i Koviljku*:

Ta sinonimika u Gunduliću³⁷ i dozadljiva, u narodnih pësmah, kojima

³⁷ Kurelac zamjera Dežmanu metričke osobitosti dubrovačke, napose Gundulićeve poezije na koju se ugledao, a koje se, po svemu sudeći, nalaze u inačici *Smiljana i*

si ovaj put (ufam se u boga samo ovaj put) posljedomao: ni slēda joj nejma... onda malo niže: nu se ne povadjaj ni njihovim moralom ni njihovom metrikom.«³⁸

Dodao je kako se s time potpuno slaže, a maknuvši se s utrtoga puta, nije znao kojim putem krenuti dalje, stoga je zamolio Kurelca da ga poduči i uputi. Prije svega, dodao je, dobro bi mu došla poduka iz metrike, odnosno iz versifikacije.

Dvadeset i prvoga dana mjeseca srpnja 1864. primio je Kurelčevo pismo te pismo biskupa Strossmayera.³⁹ Kako je Dežman ocijenio, biskupovo mu je pismo bilo »jako karakteristično«, pa ga je odlučio i prepisati te na taj način dati Kurelcu na uvid. Naime, biskup je izrazio zadovoljstvo što se Dežman, uz studij kao svoju osnovnu okupaciju, bavio i slavenskom literaturom. Javio mu je kako je spreman pomoći mu u tome poslu, ali je naznačio kako je njegov proračun skučen, pojasnivši da je poput »obćinskoga zdenca, odakle svi grabe, ali malo ih je, koji šta unj donasaju.« Unatoč tome, obećao mu je ipak pomoći u tiskanju *Smiljana i Koviljke* i to u onoj mjeri u kojoj pomoć s druge strane ne bi bila dovoljna. Stoga mu je stavio u zadatak da on sam što prije prikupi pretplatnike na knjigu, pa će znati koliko će mu još nedostajati sredstava i taj ostatak tiskarskoga troška će mu upravo on onda nadomjestiti. Strossmayerove riječi nisu ohrabrile Dežmana, koji je osvjestio da će biti veoma teško s te strane doći do pomoći.

I ovdje je Dežman progovorio o svojoj Posveti:⁴⁰

Rekoste mi: Zatari onih 12 pėsam i biserov, jer bi ljudim nēčemu nagadjali neimēvše čemu. Ja sam tuj razumēvao pod onih 12 pėsam i biserov 12 glav Slova Igorjeva, jer je i ono razdēljeno u 12 glav. Zato i rekoh da me Vi čitanjem ote pėsme tako zaneroste, da pri kraju (12 glava) pėsme ja se već bio uzhitio itd. Ako Vam se vidi da čitatelj ne bi mogo tako razumēti, onda bi se imala ona drza dakako zatiti, ili popraviti po putici ovako:

I Ti onda iz duše povadi

Dvanajst pėsam Slova Igorjeva

Dvanajst pėsam, dvanajst biserov itd.

Koviljke koju je mu je poslao na čitanje, što je poslije, kako se saznaje iz pisma, prepravio. Budući da Kurelac izrijeком upozorava Dežmana da se ne povodi za »moralom niti metrikom« narodne pjesme, očigledno je da mu zamjera morfološka rješenja kao i nedostatak jezičnoga purizma s čime se on, kao utemeljitelj *riječke filološke škole*, nije slagao. O čemu je točno riječ, ne znamo budući da valja rekonstruirati rukopis inačice epa koji je Dežman poslao Kurelcu i na koji se odnose ovi komentari.

³⁸ Arhiv HAZU, XV-8/D1, Beč, 27. 11. 1863.

³⁹ Arhiv HAZU, XV-8/D1, Beč, 21. 7. 1864.

⁴⁰ Arhiv HAZU, XV-8/D1, Beč, 21. 7. 1864.

U međuvremenu je dobio na korekturu rukopis *Smiljana i Koviljke*, unutar čega se nalazilo Kurelčevo pismo.⁴¹ Potom mu je nakladnik Galac javio da se Kurelac nalazi u Zagrebu i da upravo on Dežmanu popravljajući tiskarske pogreške. Stoga ga je zamolio da mu ne zamjeri što mu nije pisao, »(...) jer tako mi Hrvatsva moga nisam Vam znao kamo.«. Iznenaden susretljivošću svojega učitelja Kurelca, Dežman mu je pokorno napisao da je njegov veliki dužnik i da mu se nigdje nije odužio. Bio je svjestan da je, ako se Kurelac mučio s isčitavanjem njegovih rukopisa, još više problema morao imati s popravljavanjem tiskarskih pogrešaka. Svjestan velikoga posla kojega se prihvatio njegov učitelj, napomenuo je kako ga on sam njime nije opteretio, već da je Galac na svoju ruku to učinio, a sam je Kurelac na to pristao i na taj način pokazao koliko gotivi »Ivaniša« koji trenutno ne može ništa drugo osim iskreno mu se zahvaliti. Referirao se na popravke:

Ima u Posveti odna iz početka dva stiha koja po moju ovako glase:

I da rekneš: »evo zlata čista«

Čista zlata i Slovinstva čista

Vi ovo zadnje čista u bistra promēniste. Ja sam to tako mislio: kad stojiš na Vučkoj gori, a ono oko tebe sve gol golcat Slovinac, ko da ga je bog prebira i oko Vučke naselio. To mi je mēsto najpriličnije bilo, gdje će me učitelj za naše pēsnitvo uznesti. Ako mi Vi dakle ono čista u bistra promēniste (što je meni puče i drago, da se ne opetuje tri put ono čista) onda Vas molim da i ono »i Slovinstvu« u ta Slovinstva promēnite, jer će drugče stvar svakako tamna ostati. Ne slaže te li se i Vi sa mnom?

Na trećoj mi stvari Posvete izostaviste ona dva stiha o Igoru. Pēsmu o Igoru (koju mi Vi u istini na Vučkoj pred Fiaminom čitaste) pomislio sam ja ka ideal narodne pēsmes baš prikladno da uzplamti mladića težeća za pēsnitvom. Ako bi Vi pēsmu o Igoru narodnu našom pēsmom zamēniti htēli onda bi se baš i ja s Vama slagao, al tako ostaviti stihe vide mi se da će čitatelju smetati. Ja bi Vi dakle predložio da mi u stih da ti načmem jednu pēsmu davnu ono davnu u »pučku« promēnite. Mogo bi u i sav stih predčitati, al sad je knjiga tiskana, pa mi se vidi, da to neide, te Vam zato to predlažem misleć da će stvar jasnija biti a lasno bude i tiskaru u izpravih ju raznačiti. To sam Vam htio kazati, a Vi kako znate.

Na kraju je dodao kako je mislio da će novcem dobivenim od navedena djela moći otputovati u Francusku, ali s obzirom na to da ga je biskup »iznevērio« te da tisak neće biti uskoro realiziran, nije bio siguran hoće li mu se ostvariti želja vidjeti Pariz.

Koncem srpnja 1865. godine Dežman se ponovno vratio na Kurelčeve ispravke, napominjući da neće žaliti ako mu je Kurelac učinio i neku dras-

⁴¹ Arhiv HAZU, XV-8/D1, Beč, 27. 12. 1864.

tičniju promjenu.⁴² Bio je ponosan što se njegov učitelj uhvatio djela koje je napisao, ističući kako će svaka ispravka ići za time da čitatelju pojašni stvar. Samo mu je važno bilo da tiskara što skorije tiska djelo, izražavajući opravdanu bojazan da će doći i treće proljeće, a da ono nije tiskano. Napisao mu je kako s nestrpljenjem očekuje Kurelčeva »(...) Tumača i Vaša »imena živinska«, a i njegovo »glumovanje dubrovačko« će mu dobro doći, s obzirom da je to bila upravo Dežmanova ideja, ali se zbog svojega neiskustva i neadekvatnoga znanja nije usudio tome posvetiti.

U novome pismu ponovno se osvrnuo na pisanje posvete za *Smiljana i Koviljku*.⁴³ Dodao je kako je za to trebao svanuti »zdrav dan« u kojemu se »(...) popeo na Plešivice, da naparim oči na mrku Beču i hladnû Dunaju.« Prizor ga je motivirao te je ispjevao posvetu i dostavio ju je Kurelcu, zamolivši ga da ju pročita i da svoj sud. Prisjetio se kada su njih dvojica zajedno sa Ivanom Fiaminom (Volosko, 1833. – Rijeka, 1890.), bogoslovom, katehetom u gimnaziji i prefektom sjemeništa u Senju, članom riječkoga gradskog zastupstva i zastupnikom riječkoga kaptola u Hrvatskom saboru, jedan petak krenuli na Učku i tada je Dežman »(...) izpjevao i na tom istoričnom faktu moju alegoriju osnovao.«⁴⁴ To je naknadno u Rijeci preradio i popravio, uz Kurelčevu intervenciju. Izvijestio je Kurelca kako se biskupu ponovno javio s izjavom da bi djelo vrlo rado tiskao, ali mu ovaj još nije odgovorio. I ne samo da ga je to omelo u namjerama, nego je doživio i prijeveru. Naime, kako je tumačio, požurivši u Rijeku kako bi svojemu ocu pokazao diplomu, novac koji je prikupio ostavio je s punim povjerenjem »jednomu od naših« te mu je, s obzirom na to da cjelokupni dogovoreni iznos nije bio prikupljen, naložio da to učini dok se on ne vrati u Beč. No, dotični je, na Dežmanovo razočaranje, novac potrošio. Zbog stida ne želeći Kurelcu pojašnjavati detalje, izrazio je nadu da će stvar uspjeti riješi.

U nedatiranome pismu Dežman je svojemu učitelju rezignirano javio: »Kupio ja vojsku, al je ne sakupio. Troje sam Vam bubnje prolupao, al Vam ni pare ne izbubnjao. Da Vam mogu večere slati, kako tako, al tvrda novca u mene malo, jako malo.« Nedostatak novaca pritisnuo je i njegova nakladnika Galca, kod kojega je također, kako je zapisao, »velika suša«, dodajući kako je Galac pisao u Dubrovnik da će Kurelac ondje dobiti novac. Sugerirao mu je da mu »(...) Karlovčani koju tvrdu u ruke utisnu, ol da se do Dubrovnika doturate, gdje Vas doduš neće čekati pune mošnje, al tek za nevolju koja forinta.« Zamolio ga je neka potakne Kostinčera⁴⁵ da konač-

⁴² Arhiv HAZU, XV-8/D1, Beč, 31. 7. 1865.

⁴³ Nedatirano pismo, ali nastalo nakon što je diplomirao.

⁴⁴ Usp. Lukežić (1989); Lukežić (1996); Polić – Dimnjašević (2020).

⁴⁵ Riječ je o tiskarsko-knjigovežačkoj obitelji podrijetlom iz Tirola. Prvi poznati

no dovrši njegovo djelo. Dotični je, naime, lagao, što je Dežmanu već dodijalo. Vjerojatno rezigniran zbog prilika u kojima se našao, pisao je Kurelcu: »Nudi mi se hrvatski mladić, da Vam ponese pismo, te nemogu propustiti prilike, da Vam koje ne napišem; Ionako od davna već šutim.«⁴⁶ Dežman mu se očito nije javljao zbog novih neprilika u koje je upao. Naime, za *Smiljana i Koviljku* morao je platiti globu, i to forintu i deset novčića, i to »zato jer se g. Kostinčeru svidilo poslati mi manuškripta pod »Kreutzband«.⁴⁷ No, Dežman je uspio sve riješiti, odnosno platiti globu, popraviti pogreške u rukopisu i nakladniku vratiti tabake. Zamolio je nakladnika da »uglavi g. Kostinčaru« da nije on korektor, nego Kurelac. Razočaran, pozvao se na situaciju s nakladništvom u drugim zemljama u kojima nakladnici i članovi zaklade podupiru tisak knjige, dok kod nas to nije slučaj, valja ponovno iz nekog svojeg interesa.

Ostale teme iz korespondencije

Javio je Kurelcu da je o njemu razgovarao sa svojim prijateljem knezom Čerkavskim koji se trudi »oko knjige poljske« i uputio ga kako je kod Kurelca »silna blagu slovinskoga«, na što ga je Čerkavski zamolio da Kurelcu predloži da napiše prilog poput onoga u *Pozoru* na temu boja i njihovim nazivima.⁴⁷ Marijan Derenčin (Rijeka, 1836. – Zagreb, 1908.) odjelni predstojnik za pravosuđe u Zagrebu, vladin povjerenik za kazalište, saborski zastupnik, odvjetnik, kriminolog i književnik, pojasnio je neprilike s nazivima boja kod pojedinaca koji se bave prirodnim znanostima. Primjerice, latinski »ruber« se u hrvatskome ne može prevesti kao »crven i rumen«,

pripadnik Dragutin tijekom prve polovice devetnaestoga stoljeća radio je u tiskarama Lj. Gaja i A. Jakića u Zagrebu. Ondje se tipografskome poslu izučio sin mu Đuro (rođen oko 1850.) koji je osnovao prvu tiskaru u Novoj Gradiški gdje su tiskana mnoga djela, poput tjednika *Gradišćanin*, *lista za pouku i zabavu*, kako prvoga tiskanoga periodika u gradu. Godine 1888. nastanio se u Petrinji te je bio poslovođa u tiskari Andrije Pirnatha te urednik ondje tiskanoga tjednika *Banovac*, *lista za pouku, trgovinu, obrtnost i gospodarstvo*. Već sljedeće godine pokrenuo je vlastitu knjigovežnicu, preselio se u Sisak, potom u Koprivnicu, gdje se također bavio tiskarstvom. Dragutinov brat Florijan imao je sina Slavoljuba (rođen 1866.) koji je izučio knjigoveštvo te radio kao pomoćnik u tršćanskim i peštanskim knjigovežnicama, a 1890. kupio je u Petrinji bivšu stričevu knjigovežnicu te joj 1898. proširio poslovanje osnovavši prvu stalnu knjižaru u tome gradu. Tito (1856.) sin knjigoveže Josipa, koji je bio vjerojatno Dragutinov i Florijanov brat, izučio je zanat u rodnome Bjelovaru te je 1880. utemeljio knjižaru i papirnicu, a 1885. i prvu tiskaru koja je tiskala nabožne knjige, kalendare, spomenice, statute, novine itd. Usp. Feletar (1978); Malbaša (1978).

⁴⁶ Arhiv HAZU, XV-8/D1, na Josipovu godine 1865.

⁴⁷ Arhiv HAZU, XV-8/D1, Beč, 27. 11. 1863.

dajući primjer pijanaca koji nemaju »rumen nos«, već »crven nos«. ⁴⁸ Stoga bi Kurelčevo tumačenje boja bilo od velike pomoći.

Vežano uz Pilepića ⁴⁹ o kojemu mu je pisao Kurelac, Dežman je napomenuo kako je njegova »Razprava o ostavštinah« prevedena te je tiskana u časopisu *Pravnik* s obzirom na to da nije dobio dovoljno pretplatnika da mu se tiska knjiga. ⁵⁰ Dodao je kako je pisana hrvatskim jezikom, »al hrvatskomu jeziku ni traga nema«, što je i sam Pilepić utvrdio, svjestan kako je tada bilo nemoguće hrvatskim jezikom pisati pravne tekstove. Dežman je komentirao kako je »(...) što gdje i čitao, al razumio ni vraga«. Pri tome je skinuo odgovornost s Pilepića, naznačivši kako je tome kriv »juridički zakonik«, u prvome redu »nazivoslovje« koje mu nije dopustilo »slobodno kretati« se. Stoga će mu se javiti i s Kurelčevom kritikom. Osvrnuo se na Grimmov ⁵¹ rječnik čiji je rukopis u trenutku Dežmanova javljanja Kurelcu bio u potpunosti gotov. »Grethena sam pisma o strojevih čitao, al su drugi u tom daleko od njega odvojili. Nije dakle meni i čakavskomu van čekati.«.

U novome pismu ponovno se ispričao zbog kašnjenja istoga. ⁵² Razlozi nisu bili ni poslovi, niti zdravlje, nego inicijativa da s Kurelčevim učenicima prikupi knjige kako bi mu pokazali da misle o njemu. Također, planirali su mu poslati nekoliko knjiga koje bi mu mogle pomoći pri prijevodu. U tome im na ruku nisu išli ni bečki knjižari, niti njihova financijska situacija.

Družeci se s Hrvatima u Beču, Dežman je upoznao Maximiliana Horvata kojega je opisao kao »vrédna i poštena hrvata i silna domorodca« te čijim je bio gostom. ⁵³ Horvat je što zbog američkoga rata, ⁵⁴ a što zbog nezavidne situacije drugih tvornica upao u nevolje: trgovina mu je slabo poslovala i nije bila konkurentna. Loša materijalna situacija odrazila se na njegove dvije kćeri koje su imale dara za umjetnost: konkretno, svirale su flautu, a njihovu talentu svjedočio je i sam Dežman, koji je od desete godine svirao violinu, Nikola Voršak (Ilok, 1836. – Rim, 1880.), prevoditelj,

⁴⁸ Usp. Lukežić (2007).

⁴⁹ Ako ne znate, da Vam kažem i jedan se od Vaših učenikov ženi: Fran Pilepić je pod prstenom s Herminom Kopajticevom, sestrom nesretnoga Hermana. Arhiv HAZU, XV-8/D1, Beč, 31. 7. 1865.

⁵⁰ Arhiv HAZU, XV-8/D1, Beč, 27. 11. 1863.

⁵¹ Braća Jacob i Wilhelm Grimm 1854. objavila su rječnik naslova *Deutsches Wörterbuch* koji se i danas smatra autoritetom za njemačku etimologiju.

⁵² Arhiv HAZU, XV-8/D1, Beč, 16. 2. 1864.

⁵³ Arhiv HAZU, XV-8/D1, Beč, 23. 1. 1863.

⁵⁴ Misli se na Američki građanski rat (1861. – 1865.) koji se vodio radi formiranja i odcepljenja Konfederacije Američkih Država.

polemičar i kanonik⁵⁵ te profesor glazbe Julio Liebold Ljuboljević (Dobrovar, 1839. – Vinkovci, 1904.) teolog, crkvenopravni pisac koji je predavao na Bogoslovnom sjemeništu u Đakovu crkveno pravo i crkvenu povijest te moralnu i pastoralnu teologiju, kao i engleski poslanik te nazočni uglednici pred kojim su djevojke nastupile sa svojim učiteljem.⁵⁶ Djevojke bi nastavile daljnje muzičko obrazovanje, ali obitelj za to nije imala sredstava. Sam Dežman pomogao bi im kada bi imao sredstava, nadajući se da u Beču ima ljudi koji bi im pomogli. U toj situaciji najteže je bilo njihovu ocu koji je donedavno svima pomagao, a sada je došlo vrijeme da sam potraži pomoć. Stoga je Dežman zamolio Kurelca da kaže »dobru reč našem biskupu (misli se na Strossmayera, op. a.) da nam spasi dvě hrvatske umětnice«.

Nacionalno pitanje

Dežman u korespondenciji nije mogao zanemariti niti nacionalna pitanja. Vezano uz govor rodnoga grada, Kurelac ga je očito pitao za autora šale koja je po tom pitanju do njega došla, sumnjajući na Pilepića ili Derencina.⁵⁷ Dežman mu nije mogao dati precizan odgovor, izrazivši sumnju da je netko od njih dvojice to mogao reći, pojašnjivši da bi oni »poslali izgled govora hrvatskoga, a onako Vam talijani u Reke govore.«, dodajući:

Ter znate, da kad Vam rečan govori na mesto ca što, a na mesto govoriti divâniti, da Vam onda tvrdo hrvatski govori, Sunke onakò Vam ne more govorit rečko detè, kršćeno na vele crèkve, nego je ono vajà da kakav Pujèz bil, al kakòv drugi mornarina. Takò će bit, takò, pranić me zel, ako neće.

Sredinom veljače 1864. g. obavijestio ga je kako ga je posjetio Beogradanin Stefanović i rekao mu da je od upale pluća preminuo Vuk Stefanović Karadžić (Tršić, 1787. – Beč, 1864.), srpski jezikoslovac, folklorist i etnograf.⁵⁸ Na njegovu sprovodu u Beču bilo je mnoštvo ljudi, a osim Dežmana i Miklošića, bilo je i mnogo ljudi iz hrvatskih krajeva. Dodao je:

Pitate me: jeste li Vi Hrvati bili Vuku čestitat? Kad je ovud proletao loko crnogorki, Hrvati mu se prvi pokloniše i to Vam je Srbe, koji Crnogorce sred čistu kro Srbsku broj jako uvrèdilo.

⁵⁵ Usp. Gross (2004).

⁵⁶ Usp. Srakić (1996).

⁵⁷ Arhiv HAZU, XV-8/D1, Beč, 11. 7. 1863.

⁵⁸ Arhiv HAZU, XV-8/D1, Beč, 16. 2. 1864. URL: Karadžić, Vuk Stefanović. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2013. – 2024. Pristupljeno 24. 6. 2024. <<https://www.enciklopedija.hr/clanak/karadzic-vuk-stefanovic>>.

Zbog te zavidnosti

i to da nisu htjeli nikomu ni javiti, da idu Vuku. Medjutim nekoliko Hrvatov što na Landstrani stanuju srušili to i pridružiše se se Srbom te odoše Vuku, nu bili su žalibože Srbski statisti. Srbi se s Hrvatima nimalo ne družu, jer vele da nas i nema: dalmatinci su Vlasi po njihovu, kajkavci su Slovenci, jedine nas Čakavce neznaju kamo će, jedan ni od njih ipak reče: i Rēka je Srbska, ta ima i tamo pravoslavna crkva. Neću Vam napominjati čega nam svega počiniše, već samo Vam jedan fakat pripomenem. Čuli su Srbi da smo se mi u jednoj krčmi konstituirali, te nakupe nekoliko Slovenac i tako dodje jednih i drugih do trideset duš da slušaju Horvatjane. Mi smo pjevali i ovo i ono, a došli bogme i do: Još Hrvatska itd. Na to Vam oni jednoglasno počеше zvižducati i malo Vam krvi ne biaše.

Iz svega toga proizlazi da ih netko napućuje da netko uništava Hrvate gdje god mogu,

jer takove Vam sluge u takovom bezobraznovu postupanju još ne vidjeh. Izuzam mene i još dvoje, troje nas s nikim i ne govore i što je god Hrvatov kratko sazadjenih, ti im se i uklanjaju, da se bude pred svetom sramote. Takva Vam je Srbska mladež. Ima i iznimak, al to su bile mušice.

Kako se kod njega Kurelac raspitivao za Fiamina, Dežman mu je odgovorio da je mislio kako se njih dvojica često dopisuju, pa ga je Kurelčev upit začudio.⁵⁹ Kazao je kako je posjetio Fiamina i kako ga je ovaj razveselio: riječki magistrat prijetio mu je da ga neće uzeti za svećenika, pa su mu ruke bile vezane i nije mogao djelovati kako bi htio. Kad ga uzmu za svećenika, što će se po njegovu sudu brzo dogoditi, onda će u riječkoj župi sunce zasijati. Jer, dodao je Dežman, »Fiamin ima puno dobrih misli, a gdje je pastir dobar, jalovih je ovaca malo«.

Spomenuo je kako pored Fiamina, u Rijeci postoje još dvojica, misleći na sebe i Pilepića, »(...) koji nam lěpu budućnost obećaju ne toliko u književnom, koliko u političkom smislu.«, najavljujući time i svoje političko aktiviranje. U nastavku je pojasnio: »Oba malena, ali paprena: pravi zrnati Hrvati, kakvih pod suncem boljih nejma. Kudgod hodaju hrvatske tragove puštaju. Derenčin (notar) i za Talijana hrvatski se pravda i gdje god može hrvatskomu jeziku prvo nešto daje.«. Nadalje, »Naši se neprijatelji te dvojice jako plaše. A kako nebi? U njih srdca, ka u najvećeg junaka, u njih glava ka u najboljeg mudraca. To su velika oružja, kojim se rečani moraju klanjati.«.

⁵⁹ Arhiv HAZU, XV-8/D1, Beč, 21. 7. 1864. Naime, Kurelac je bio svojevrsna očinska figura, kako je razvidno iz njihove korespondencije i iz rezultata istraživanja Irvina Lukežića. Usp. Lukežić (1996).

Pohvalio je troje mladih Riječani u Beču. To su Dall'Asta, koji je upravo s izvrsnim položio juridički ispit te se Dežman nadao da će, ako bude postojan, dičiti hrvatsko ime jer je i on »bistra glavica«. Tu su bili i Paladin te Vanjković, obojica studenti prve godine filologije. Prema Dežmanu »Nisu obilatâ znanja, nu puni su dobre volje te se i od njih dobromu nadam.«.

Govoreći o mladeži, prisjetio se svojih kolega s kojima se sastajao u Kurelčevu kabinetu, gdje ih je Kurelac privolio k hrvatskoj stvari.⁶⁰ Prvi od njih je Asanger, kojega nije pomazila sreća. Tada je bio u Pragu gdje je stržario u talijanskoj regimenti i svaki se dan sastajao s Dežmanovim »pobratimom i izvrstnim mladićem« Šenoom, s kojim se trudio oko hrvatske knjige. Asanger je rado prevodio kazališne komade, po Dežmanovu mišljenju kako bi si priskrbio koji krajcar. Pri tome je znao izvesti i lakrdiju, primjerice onu gdje je *Das Mord in der Kohlmenugasse* preveo kao *Ubojstvo u mesničkoj ulici*, pa ga je Dežman zbog toga znao ukoriti upozorivši ga da će na taj način više odmoći nego pomoći našem narodu. Dežman pojašnjava kako se Asanger u potpunosti drži Kurelčeva nauka, al mu zagrebački cenzori »nemili bijahu«, pa im je za sada primoran pokoriti se. No, za tri će se godine osloboditi vojske te će im biti velika pomoć. Tu je i Josip/Joso Gržetić Krasanin (Dobrinj, Kras, otok Krk, 1837. – Mundanije, Rab, 1896.), svećenik i pisac, s naglašenim domoljubljem utemeljenim na glagoljaškoj tradiciji zavičajne Dobrinjštine, s kojim se Dežman dopisivao.⁶¹ U posljednjem pismu mu je napisao kako mu se Ivan Crnčić/Črnčić (Dobrinj/Polje na Krku, 1830. – Rim, 1897.), povjesničar i slavist, doktor bogoslovlja, kanonik Sv. Jeronima u Rimu i dopisni član JAZU/HAZU, u svojem pismu iz Rima prilično tužio na Mlinarića, koji ga je »namamio« da iz Hrvatske ode u Rim.⁶² Dežman je pretpostavio da Mlinarić Črnčiću zavidi jer ga u Rim jako štuju te se »Mlinarićeva svētost pored Ivanove po malo gasi.«. Gržetić se, prema Dežmanovoj ocjeni, trudi čitati i usvajati znanje jer svojski želi biti pjesnik. Ako u tome i uspije, bit će »dobar prozaik«, a takvih trebamo, kazao je Dežman te je zaključio »I on je naš.«. S Mikulom Gržetićem, koji je i to vrijeme bio *Unterart* u Požunu i regimenti *Nagy*, Dežman od zadnje gimnazijske godine nije razgovarao jer se po njegovu sudu i sudu ostalih kolega uzoholio. Navodno je bio bolestan i nije izlazio iz kuće. Ni Janez Trdina (Mengeš, 1830. – Novo Mesto, 1905.), profesor, slovenski književnik i političar, koji ga je viđao u Rijeci dok mu je Regementa ondje bila smještena, također nije imao riječi hvale za njega, iako je Dežman mislio da je njegovo ponašanje uzrokovano vojničkim režimom, a ne toliko njegovom na-

⁶⁰ Arhiv HAZU, XV-8/D1, Beč, 21. 7. 1864.

⁶¹ Usp. Strčić (1991).

⁶² Usp. Smičiklas (1898); Strčić (1997).

ravi.⁶³ Nadao se doći u Beč kako bi nastavio učenje i postao *Oberartom*. O Pilepiću je već govorio, dok je Jeletića ocijenio kao osobu koja »ni simo, ni tamo«, odnosno, »Rado bi Talijanom biti, a boji se biti Nehrvtatom.«.

O atmosferi koja je vladala u Beču pisao je Kurelcu u pismu iz 1865. godine:⁶⁴

U Beču Vam do nekakve sloge med Hrvati došlo ljutili se svi sinovi trojedne kraljevine i hoće, da se zabavljaju duševno i telesno. Samo da nam pivo knjige ne istisne! Dalmatinci zaziru od hrvatskoga imena; oni su Slavjani, Jugoslavjani i šta ja znam šta još, al Hrvati nisu, prem i sami kažu da hrvatski govore. Nadam se da nam se u 'Velebitu' (tako krstiti društvo) sasvim ponaše. Već ih je Marković lèpim govorom, pisanim sasvim po Vašu, kako čujemo uzhitio. Ja nagovarao provincijale i gornje Hrvate, da se čim više javljaju u društvu, al do jedinoga Markovića nitko dosad ni jedne zrnati je ne progovori. Dobij tvojim, četvoricu što gori za knjigom, to drugo sve hoće i neće. Takva su društva Nemačka spaula početkom ovoga vèka, zašto nam nebi ovo društvo knjigu našu diglo? Nu omne inirim durum, nadajmo se dobromu.

Zaključak

Životni putevi filologa, književnika te predvodnika i ideologa *riječke filološke škole* Frana Kurelca (1811. – 1874.) te književnika, liječnika i političara Ivana Dežmana (1841. – 1873.) ukristili su se još u sušačkoj gimnaziji, gdje je Kurelac Dežmanu predavao hrvatski jezik. Kao gorljiv ilirac, svojim je učenicima otvarao spoznaje o duhu i prošlosti svojega naroda. Iako većinu vremena fizički razdvojeni (Kurelac je nakon Rijeke službovao najprije u Đakovu, a potom u Zagrebu, dok je Dežman otišao na studij u Beč, odakle se doselio u Zagreb), Kurelac i Dežman održavali su prilično dinamičnu korespondenciju. Rekonstruiranjem ukupno šesnaest pisama koja je u razdoblju od 1862. do 1867. Dežman slao Kurelcu iz Beča najprije u Đakovo, a potom u Zagreb, razabire se da su održavali vrlo prisnan odnos. U tom smislu, Dežman Kurelcu izražava poštovanje, ali ne propušta niti skrenuti ka neformalnoj komunikaciji iz koje se iščitava i određena emocionalna komponenta njihova dugogodišnjeg poznanstva, i to na relaciji učitelj – učenik. Razabire se kako se, u to vrijeme bečki student, pišući svoje najpoznatije književno djelo, ep *Smiljan i Koviljka*, za jezične i metričke savjete obraćao upravo Kurelcu kojeg je poštivao kao svojega profesora, ali i jezikoslovca s čijim se nazorima slagao. Također, djelo mu je na koncu i posvetio. Osim toga, saznaju se mnogi detalji iz njihovih privatnih života.

⁶³ Usp. Trdina (1980).

⁶⁴ Arhiv HAZU, XV-8/D1, na Josipovu godine 1865.

Tako će Dežman Kurelcu otkriti koga je sve upoznao u Beču, a neće se libiti niti moliti ga za pomoć kada je u pitanju obitelj bečkoga Hrvata Maksimilijana Horvata. U korespondenciji su zastupljena i nacionalna pitanja, a raspravljaju i o riječkim suvremenicima. Spominju i smrt jezikoslovca te sakupljača narodne pjesme Vuka Karadžića uz komentare o vrlo nepovoljnome položaju Hrvata u okviru devetnaestostoljetne pužajuće velikosrpske propagande.

Kurelac i Dežman značajne su ličnosti hrvatskoga devetnaestostoljetnog života kako u riječkim tako i u nacionalnim okvirima. Obojica su polučila svoj doprinos u ključnim trenucima hrvatske povijesti: Kurelac kao jezikoslovac i domoljub, a Dežman kao političar i kulturni djelatnik. Unatoč razlici u godinama, ova dvojica izvrsno su surađivala: Kurelac je usmjeravao mladoga Dežmana kojemu se ovaj povjeravao i dalje videći u njemu svojega učitelja koji će ga usmjeriti u traganju za ispravnim odgovorima u okvirima književnoga rada. Njihova povezanost bila je očita i u svjetonazorskom te ideološkom pogledu. Unatoč svojim ulogama u društvenim kretanjima onoga vremena, obojica su u pogledu filologije ostala prilično neshvaćena – Kurelčev filološki smjer nije doživio nacionalni odjek, dok je Dežmanova književnost, vođena upravo Kurelčevim jezičnim savjetima, do danas ostala na marginama književne historiografije.

Literatura

- Antić, Vinko. 1965. *Pisci, Rijeka, Zavičaj*. Rijeka: Matica hrvatska.
- Banaš, Leopoldina Veronika. 1990. Fluminensia u Fluminensii. *Fluminensia*, 2/1-2, 7–17.
- Banaš, Leopoldina Veronika. 1991. Fran Kurelac: »Runje i pahuljice«, pesni porugljive i pastirske ponajveć. *Fluminensia*, 3/1-2, 90–100.
- Barac, Antun. 1952. Hrvatska novela do Šenoine smrti. *Rad JAZU*, 190, 5–64.
- Barac, Antun. 1954. *Hrvatska književnost, Od preporoda do stvaranja Jugoslavije I*. Zagreb: Izdavački centar JAZU.
- Barac, Antun. 1968. *Književnost Istre i Hrvatskog primorja* (ur. Vinko Antić). Rijeka – Zagreb: Matica hrvatska.
- Batinić, Ana. 2022. Korespondencija Franje Račkog s pojedincima iz zapadne Hrvatske: pisma sa ženskim potpisom. *Problemi sjevernog Jadrana*, 20, 79–90.
- Bazala, Albert, 1921. *Filozofijski portret Franje Markovića*. Zagreb: Institut za filozofiju Sveučilišta u Zagrebu.
- Čelar, Josip. 1963. Bude Budisavljević. *Riječka revija*, 12/4, 284–279.
- Dežman, Ivan. 1896. *Izabrani spisi*. (ur. Franjo Marković). Zagreb: Matica hrvatska.
- Dušević, Ratko. 2017. *Leksikon istaknutih učenika gimnazije*. Sušak – Rijeka: Prva sušačka hrvatska gimnazija u Rijeci.
- Engelsfeld, Neda. 2006. *Povijest hrvatske države i prava. Razdoblje od 18. do 20. stoljeća*. Zagreb: Pravni fakultet u Zagrebu.
- Feletar, Dragutin, 1978. *Iz povijesti koprivničkog tiskarstva*. Koprivnica: Podravka.
- Frangeš, Ivo; Milorad Živančević. 1975. *Povijest hrvatske književnosti IV*. Zagreb: Mladost.
- Frangeš, Ivo. 1987. *Povijest hrvatske književnosti*. Zagreb – Ljubljana: Nakladni zavod Matice hrvatske – Cankarjeva založba.
- Gross, Mirjana; Agneza Szabo. 1992. *Prema hrvatskome građanskom društvu. Društveni razvoj u civilnoj Hrvatskoj i Slavoniji šezdesetih i sedamdesetih godina 19. stoljeća*. Zagreb: Globus.
- Gross, Mirjana. 2004. *Vijek i djelovanje Franje Račkoga*. Zagreb: Novi liber.
- Jelčić, Antun. 2016. Ivan Trnski, Ivan Dončević, Đuro Sudeta. *Radovi Zavoda za znanstvenoistraživački i umjetnički rad u Bjelovaru*, 10, 1–9.
- Jelčić, Dubravko. 1993. *Preporod književnosti i književnost preporoda*. Zagreb: Matica hrvatska.

- Jelčić, Dubravko. 1997. *Povijest hrvatske književnosti*. Zagreb: Naklada Pavičić.
- Jelčić, Dubravko. 2002. *Hrvatski književni romantizam*. Zagreb: Školska knjiga.
- Horvat, Josip. 1965. *Hrvatski panoptikum*. Zagreb: Biblioteka Novinarska djela.
- Lisac, Josip. 2011. Ante Kuzmanić i Fran Kurelac uz 200. obljetnicu Kurelčeva rođenja. *Čakavska rič*, 24/1-2, 9–15.
- Kolumbić, Nikica (ur.) 1983. *Hrvatski biografski leksikon VII*. Zagreb: Leksikografski zavod Miroslava Krleže.
- Krpan, Stjepan. 1993. Antun Jakić (1828. – 1878.). *Zrin*, 2/5, 9–11.
- Lukežić, Irvin. 1989. Pučki prosvjetitelj Fiamin. *Fluminensia*, 1/1, 35–38.
- Lukežić, Irvin. 1996. *Ivan Fiamin*. Crikvenica: Lubellus.
- Lukežić, Irvin. 2007. Tragom Ivana Dežmana. *Sušačka revija*, 57, 45–56.
- Lukežić, Irvin. 2007. Gjuro Ružić i Šime Mazzura. *Sušačka revija*, 57, 121–130.
- Lukežić, Irvin. 2008. *Riječki kvartet*. Rijeka: Filozofski fakultet.
- Lukežić, Irvin. 2021. *Fran Kurelac i riječke slovinske knjige*. Rijeka: Gradska knjižnica Rijeka.
- Malbaša, Marija. 1978. *Povijest tiskarstva u Slavoniji*. Zagreb: Hrvatsko bibliotekarsko društvo.
- Marković, Franjo. 1896. O životu i spisih dra Ivana Dežmana u *Dr. Ivan Dežman, Izabrani spisi*. Zagreb, V–LV.
- Matković, Stjepan. 2015. Iz rane Pilarove korespondencije: pisma Milivoju Dežmanu. *Pilar: časopis za društvene i humanističke studije*, 10, 161–175.
- Novak Prosperov, Slobodan. 1994. *Povijest hrvatske književnosti II*. Split: Književni krug.
- Polić, Maja; Tea Dimnjašević. 2020. Korespondencija Ivana Fiamina s Franjom Račkim (1861. – 1889.). *Problemi sjevernog Jadrana*, 18, 61–86.
- Pranjeković, Ivo. 1993. *Adolfo Veber Tkalčević*. Zagreb: Zavod za znanost o književnosti Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu.
- Pranjeković, Ivo. 1996. Kurelac i Veber. *Riječki filološki dani (Zbornik radova s Međunarodnoga znanstvenog skupa Riječki filološki dani održanoga u Rijeci od 1. do 3. prosinca 1994.)*. Rijeka: Pedagoški fakultet Sveučilišta u Rijeci, 17–24.
- Pranjeković, Ivo. 1999. *Jezikoslovne rasprave i članci*. Zagreb: Matica hrvatska.
- Smičiklas, Tadija. 1895. *Život i djela Franje Račkoga*. Zagreb: JAZU.
- Smičiklas, Tadija. 1898. Dr. Ivan Črnčić. *Ljeptopis JAZU za 1897*, 244–262.
- Spinčić, Vjekoslav. 1926. *Crtice iz hrvatske književne kulture Istre*. Zagreb: Tisak Nadbiskupske tiskare.

- Srakić, Marin. 1996. Odgojitelji u Bogoslovnom sjemeništu i profesori na teologiji u Đakovu od 1806. do 1906. *Diacovensia*, 4/1, 167–254.
- Stojević, Milorad. 1995. Život i književno djelo Ivana Dežmana. *Fluminensia*, 7/2, 1–10.
- Stolac, Diana. 1995. Napomene o jeziku libreta Ban Leget Ivana Dežmana. *Fluminensia*, 7/2, 11–16.
- Stolac, Diana. 2018. Fran Kurelac i Fluminensia. *Fluminensia*, 30/1, 17–40.
- Stolac, Diana. 2019. Riječka filološka škola. *Hrvatska revija*, 2, 59–63.
- Stolac, Diana. 2020. Filološka strujanja u Rijeci u 19. stoljeću. Lukežić, Irvin; Sanja Zubčić (ur.) *Tragovi građanske tradicije – Zbornik radova s kolokvija Riječka građanska kultura 19. stoljeća*. Rijeka: Filozofski fakultet u Rijeci, 203–217.
- Stolac, Diana. 2022. *Riječki filološki portreti 2*. Rijeka: Filozofski fakultet u Rijeci.
- Strčić, Mirjana. 1991. Josip Gržetić Krasanin – na prijelazu od romantizma prema ilirizmu. *Fluminensia*, 3/1-2, 101–109.
- Strčić, Mirjana; Petar Strčić. 1997. *Život i djelo dr. Ivana Črnčića (1830. – 1897.)*. Krk – Dobrinj: Povijesno društvo otoka Krka.
- Šenoa, August. 1863. Što je Ivan Dežman ostavio na pismu. *Vienac*, 46, 724–725.
- Šicel, Miroslav. 1971. *Pregled novije hrvatske književnosti*. Zagreb: Matica hrvatska.
- Šicel, Miroslav. 1997. *Hrvatska književnost 19. i 20. stoljeća*. Zagreb: Školska knjiga.
- Šicel, Miroslav. 2004. *Povijest hrvatske književnosti, Knjiga I. Od Andrije Kačića Miošića do Augusta Šenoa (1750. – 1881)*. Zagreb: Naklada Ljevak.
- Šišić, Ferdo (ur.) 1928., 1929., 1930., 1931. *Korespondencija Rački – Strossmayer, I, II, III, IV*. Zagreb: JAZU.
- Švoger, Vlasta. 2009. Skica za portret Adolfa Vebera Tkalčevića. *Croatica Christiana periodica*. 33/64, 107–136.
- Tomašić, Hrvoje. 1971. Abel Lukšić i njegov Tiskarski književni zavod. *Svjetlo*, 6/1, 62–64.
- Trdina, Janez. 1980. *Bachovi husari i Ilirci. Sjećanja iz mojih profesorskih godina u Hrvatskoj (1853. – 1867.)*. Zagreb: Grafički zavod Hrvatske.
- Turk, Marija (ur.). 1996. *Riječki filološki dani 1*, zbornik radova. Rijeka: Pedagoški fakultet Rijeka.
- Turkalj, Jasna. 2009. *Pravaški pokret 1878. – 1887*. Zagreb: Hrvatski institut za povijest Zagreb.
- URL: Karadžić, Vuk Stefanović. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2013. – 2024. Pristupljeno 26.5.2024. <<https://www.enciklopedija.hr/clanak/karadzic-vuk-stefanovic>>.

Correspondence of Ivan Dežman and Fran Kurelac. The new contributions of the knowledge of Ivan Dežman's literary work

Abstract

Fran Kurelac (Bruvno, 1811 – Zagreb, 1874) was a Croatian philologist, writer, and both a theorist and the leader of the Rijeka Philological School. National history remembers him as a high school teacher in Rijeka (1849 – 1853), where, despite difficult political and social circumstances, he taught the Croatian language, introducing Rijeka's students to the spirit of the glorious past of their nation and instructing them on linguistic particularities. One of his most famous students was the writer and politician Ivan Dežman (Rijeka, 1841 – Zagreb, 1873). Although Dežman spent most of his life in Zagreb, his legacy also marks the cultural history of his native Rijeka, where he began to shape patriotic and literary thoughts. He was the author of many popular scientific articles, as well as dictionaries of medical terminology, romantic epics, lyrical and epic poems, and stories. This paper aims to shed more light on the relationship between Kurelac and Dežman, as significant figures in the social, cultural, and intellectual life of the nineteenth century, through an examination of fifteen letters sent by Dežman to Kurelac from Vienna to Đakovo and Zagreb between 1861 and 1865. Besides providing information significant for reconstructing lesser-known historical and social events and the linguistic views of the teacher and the student, the sources contain the names of individuals who marked Rijeka's, as well as national (literary) everyday life of that time. Additionally, as the author of the letters, Dežman reveals previously unknown details about the process of writing and publishing his most famous literary work, »*Smiljan i Koviljka*«, thus shedding new light on his literary significance, which has been relatively underestimated in literary history.

Ključne riječi: Fran Kurelac; Ivan Dežman; književnost; pisma; Rijeka

Keywords: Fran Kurelac; Ivan Dežman; literature; correspondence; Rijeka